

Jurij Perovšek*

Slovinci, Jugoslavija in začetek vojne**

IZVLEČEK

Po oblikovanju Banovine Hrvaške 26. avgusta 1939 so se jeseni 1939 v katoliškem taboru, ki je v Dravski banovini – jugoslovanski Sloveniji imel absolutno oblast, začeli pripravljati na vzpostavitev posebne Banovine Slovenije. V vprašanje državnopravne emancipacije v Kraljevini Jugoslaviji so se leta 1939 poglobili tudi v opozicijskem ljudsko-frontnem gibanju. Narodni demokrati, krščanski socialisti in komunisti so oblikovali tri zelo določne, izvirne in radikalne avtonomistično-federalistične narodne programe. Ob narodni so bile na Slovenskem poudarjene tudi idejnopolične opredelitve. V katoliškem taboru so zaostrili ideološki boj ne le proti liberalizmu, temveč posebej proti socializmu in komunizmu. Obenem je v njem prišlo do cepitve, saj so krščanski socialisti s katoliško politiko pretrgali vse vezi. Ideološko stališče večinskega dela katoliškega tabora so leta 1939 izrazili na VI. mednarodnem kongresu Kristusa Kralja od 25. do 30. julija 1939 v Ljubljani z zahtevo po nujni katoliški obnovi. Živo je bilo narodnoobrambno gibanje, ki je spodbujalo povezovanje ljudi, društev in organizacij ne glede na politično pripadnost zaradi obrambe pred zunanjo nevarnostjo fašističnih držav in v boju proti hitlerizmu. Leta 1939 je izšel tudi znani Spominski zbornik Slovenije, Univerza v Ljubljani je praznovala dvajsetletnico obstoja, Antonu Korošču pa so ob tem podelili naslov častnega doktorja prava. Leta 1939 je postal tudi častni ljubljanski meščan. Vojna in bojazen, za marsikoga že prepričanje, da Jugoslavije ne bo obšla, sta ob pričakovanju demokratičnih sprememb v državi, ideoloških in političnih razhajanjih ter odločenosti braniti Jugoslavijo spremljali Slovence po začetku druge svetovne vojne 1. septembra 1939. Ko je novi svetovni spopad dobro leto in pol kasneje

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, jurij.perovsek@inz.si

** Za tisk prirejeno predavanje na znanstvenem simpoziju »1939–2019: osemdeset let od začetka druge svetovne vojne«, ki ga je 4. 9. 2019 organiziral Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. Članek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281 Idejnopolični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (Programme No. P6-0281 Conceptually-Political and Cultural Pluralism and Monism in 20th Century Slovenia).

vase potegnil cel slovenski narod ter njegovo idejno in socialnopolitično zaznamovanost, je nastopila najtežja zgodovinska preizkušnja Slovencev in v njej njihovo srečanje samih s seboj.

Ključne besede: Banovina Slovenija, slovenski narodni programi, dr. Anton Korošec, Lojze Ude, Bogo Grafenauer, Edvard Kardelj Sperans, Dušan Kermauner, politični katolicizem, kongres Kristusa Kralja, narodnoobrambno gibanje, Spominski zbornik Slovenije, Univerza v Ljubljani, druga svetovna vojna

ABSTRACT

SLOVENIANS, YUGOSLAVIA, AND THE ONSET OF WAR

In the autumn of 1939, after the establishment of the Banate of Croatia on 26 August 1939, the Catholic camp, which had absolute power in the Drava Banate (Slovenia in the First Yugoslavia), initiated the preparations for the establishment of a separate Banate of Slovenia. In 1939, the opposition – the People's Front movement – also focused on the question of the state-legal emancipation in the Kingdom of Yugoslavia. The National Democrats, Christian Socialists, and Communists drew up three very specific, original, and radical autonomist-federalist national programmes. Apart from the national issue, ideological-political orientations were also emphasised in Slovenia. The Catholic camp intensified its ideological struggle not only against liberalism but also against socialism and communism in particular. Simultaneously, a split took place in this movement, as the Christian Socialists severed all ties with the Catholic politics. The ideological standpoint of most of the Catholic camp – the demand for urgent Catholic restoration – was expressed in 1939 at the VI International Christ the King Congress between 25 and 30 July 1939 in Ljubljana. The national defence movement – which encouraged the association of people, societies, and organisations, regardless of their political adherence, to ensure the defence from the external danger of the fascist states and the joint struggle against Hitlerism – was increasingly active. In 1939, the well-known Spominski zbornik Slovenije, a memorial anthology of texts, was published; the University of Ljubljana celebrated its 20th anniversary; and, on this occasion, Anton Korošec received the honorary Doctor of Law title. In 1939, he also became an honorary citizen of Ljubljana. After the onset of World War II on 1 September 1939, Slovenians were preoccupied with the concern (for many already the conviction) that Yugoslavia would not be able to avoid the conflict. They also focused on the expectations of democratic changes in the state, ideological and political disputes, and the determination to defend Yugoslavia. When over a year and a half later, the new global conflict engulfed the entire Slovenian nation, affecting its ideological and socio-political characteristics, the toughest historical ordeal for Slovenians began, during which they also had to come to terms with themselves.

Keywords: Banate of Slovenia, Slovenian national programmes, Dr Anton Korošec, Lojze Ude, Bogo Grafenauer, Edvard Kardelj Sperans, Dušan Kermauner, political Catholicism, Christ the King Congress, national defence movement, Memorial Anthology of Slovenia, University of Ljubljana, World War II

I.

»Božja pota so neznana, nepreračunljiva in nepredvidljiva, toda vsa znamenja kažejo, da je bilo gorje minule vojne tako ogromno in da je rodilo take posledice in nam naprtilo tako dediščino na splošnih razvalinah našega moralnega in gmotnega življenja, da se smemo zanesti na zdravo pamet vseh vladajočih in vladanih, da bodo poiskali mirne in pravične rešitve velike kope vprašanj, ki jih je, če se omejimo zgolj na one mednarodnega političnega značaja, rodila predvsem nespamet, kratkovidnost, želja po potlačenju in maščevanju tako na eni kakor na drugi strani. Naj gledamo s kateregakoli stališča, nobeno teh vprašanj ni nerešljivo, naj gre za Evropo ali za kolonije, če upoštevamo, da mora vsak živeti, da nikomur ne gre privilegiran položaj, da ni vse, kar je, vseskozi pravično in neizpremenljivo, da se vsakdo z drugim lahko pogodi tako, da nobena stran ne bo trpela bistvene škode, saj je svet še vedno velik in čaka ustvarjajočih rok.«¹ To je bila pobožna želja, ki so jo v katoliškem dnevniku *Slovenec* zapisali 31. decembra 1938. A nanjo sta odgovorila starorimski *Mars*, v tostranstvu pa neusmiljena sla tistih, ki so mislili, da jim pripada vseveljavno odločanje o prihodnjem zgodovinskem značaju sveta. Leto 1939 mu je prineslo novo vojno, ki se ga je zopet v celoti polastila.

Slovenci so v letu, ki je spočelo nov svetovni spopad, zaživel v pričakovanju, da se bodo začela odpirata vrata k njihovemu temeljnemu narodnemu cilju v jugoslovanski državi – državnopravni avtonomiji. Po odstopu (druge) vlade dr. Milana Stojadinovića, ki je onemogočal (federalistični) sporazum s Hrvati – glavni problem v jugoslovanski državi, je dan kasneje, 5. februarja 1939, vlado sestavil Dragiša Cvetković. Tako kot Stojadinović je bil predstavnik srbske politike. Cvetković je v rešitvi hrvaškega problema videl »specialno misijo« svoje vlade.² Uresničil jo je z znanim sporazumom, ki ga je 26. avgusta 1939 sklenil z voditeljem hrvaškega federalističnega narodnega gibanja dr. Vladkom Mačkom. S sporazumom Cvetković-Maček so oblikovali Banovino Hrvaško, ki je imela poseben državnopravni položaj in določena obelježja državnosti.³ Sporazum je spodkopal centralistično zgradbo jugoslovanske države.

1 »Iz starega v novo,« *Slovenec*, 31. 12. 1938, 1.

2 Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965), 506. Gl. tudi 507, 508.

3 O tem gl. podrobneje Ferdo Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenkih zemalja XIX. i XX. vijeka: 2. knjiga: Srbija – Crna gora – Makedonija: Jugoslavija 1918.–1945.* (Zagreb: Školska knjiga, 1954), 298. Ferdo Čulinović, *Državnopravni razvitak Jugoslavije* (Zagreb: Školska knjiga, 1963), 204–07. Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček* (Beograd: s. n., 1965), 193–217.

Spremljala ga je tudi odločitev kraljevskih namestnikov, da se določila o oblikovanju Banovine Hrvaške lahko razširijo na druge banovine. V to je upala najmočnejša slovenska politična organizacija, slovenski del vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), v katerem se je politično utelešal skoraj cel katoliški tabor.⁴ Razširitev omejenih določil na Slovenijo bi okrepila njeno vlogo in pomen političnega dejavnika v Kraljevini Jugoslaviji, ki ju je zamejil srbsko-hrvaški dogovor. Slovenska JRZ je že septembra 1939 zahtevala oblikovanje Banovine Slovenije in v okviru banskega sveta Dravske banovine sprožila široke priprave za ustanovitev posebne državnopravne enote Banovine Slovenije. Priprave so obsegale oblikovanje načrtov uredb o ustanovitvi slovenske banovine, ustroju banske oblasti in banovinskega zbora, volitvah in poslovnem redu banovinskega zbora, upravnem sodišču, banovinskem proračunu, računovodstvu, računskem sodišču, banovinskem odvetništvu in prenosu zadev s posameznih ministrstev na urade v Ljubljani ter o drugih zadevah po hrvaškem zgledu.⁵ To je ublažilo razočaranje, da so ob sporazumu Cvetković-Maček rešitev slovenskega vprašanja odložili.⁶ Sicer pa je v Dravski banovini (jugoslovanski Sloveniji) leta 1939 že živela t. i. tiha avtonomija. Osrednje oblasti so banu in kraljevski banski upravi Dravske banovine dovolile precej samostojnosti pri opravljanju njunih nalog, tako da je življenje v Sloveniji dejansko potekalo avtonomno, po slovensko, le da za to ni bilo nobene zakonske osnove.⁷

Edina politična sila, ki je lahko dejavno pristopila k reševanju slovenskega vprašanja, JRZ, je imela v Dravski banovini že od leta 1935 vso oblast. Banovino je vodil njen predstavnik, ban dr. Marko Natlačen, v njegovem posvetovalnem telesu, banskem svetu, pa so absolutno večino imeli pripadniki JRZ.⁸ V njenih rokah je bila tudi druga upravnapolitična struktura na Slovenskem. Poleg tega je JRZ 25. oktobra 1936 dobila večino v skoraj devetih desetinah slovenskih občin na delnih občinskih volitvah (v 225 občinah od skupno 370).⁹ Pripadla ji je tudi absolutna zmaga na skupščinskih volitvah 11. decembra 1938. Tako v prvi kot drugi Stojadinovičevi in nato v Cvetkovičevi vladi so bili njihovi slovenski člani le iz njenih vrst. Po besedah opozicijskega liberalnega politika dr. Alberta Kramerja je bila Slovenija »pašaluk« JRZ.¹⁰

4 O neposrednem odzivu slovenske JRZ na sporazum Cvetković-Maček gl. »Sporazum in Slovenci,« *Slovenec*, 30. 8. 1939, 1.

5 Miroslav Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine* (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006), 307, 308. Gl. tudi Žarko Lazarevič, »Prostor, gospodarstvo in razmerja. Jugoslovanski ekonomski prostor in Slovenci,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009): 284.

6 Prim. Janko Prunk, *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993), 287.

7 Stiplovšek, *Banski svet*, 291, 292. Janko Prunk, »Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanj v Kraljevini Jugoslaviji,« v: *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al. (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995), 140.

8 Stiplovšek, *Banski svet*, 269, 270.

9 Silvo Kranjec, »Slovenci v Jugoslaviji,« v: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (Ljubljana: »Jubilej«, 1939), 104. Alenka Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji: od leta 1935 do 1941* (Ljubljana: Založba Borec, 1978), 67.

10 »Dr. Kramer o političnih razmerah v Sloveniji,« *Jutro*, 24. 3. 1937, 4.

Organizacija političnega katolicizma je bila v Sloveniji izvedena do nadvsečnosti. Zlasti v gospodarskem in prosvetnem pogledu je njegov vpliv prodiral v vse sloje in oblasti. V več kot 700 majhnih hranilnicah, ki so bile razporedene po vsej Sloveniji, so bili združeni člani gospodarskih katoliških zadrug. Njihov centralni finančni in revizijski organ je bila Zadružna zveza, ki je po znatni oslavitvi med kraljevo diktaturo v prvi polovici tridesetih let spet pridobila finančno moč. Gospodarske zadruge so bile združene v Gospodarski zvezi, ki je bila v rokah Gospodarske banke v Ljubljani. Poleg teh gospodarskih organizacij je imelo katoliško gibanje organizirane poljedelce v Kmetijski zvezi, njihove žene pa v Ženski kmečki zvezi. Namesto razpuščene katoliške telesnovzgojne organizacije Orel so ustanovili Zvezo slovenskih fantov in deklet. Katoliški obrtniki so bili organizirani v Slovenskem obrtniku, delavci pa ob krščansko-socialistični Jugoslovanski strokovni zvezi, ki se je močno oddaljevala od katoliškega političnega tabora, še v Zvezi združenih delavcev. Jugoslovanska tiskarna, ki je tiskala dnevnika *Slovenec* in *Slovenski dom* ter tednika *Domoljub* in *Bogoljub*, je bila med največjimi tiskarskimi podjetji v Jugoslaviji. Na področju prosvete je delovala Prosvetna zveza. Slovenska JRZ je imela v rokah tudi program radiooddajne postaje v Ljubljani. S to ogromno gospodarsko in politično silo, preizkušeno v dolgoletni tradiciji, ki ji je dodati še ideološki vpliv Cerkve in cerkvenih organizacij, je katoliška politika obvladovala zlasti slovensko podeželje. Mimo tega dejstva ni mogla nobena politična sila na Slovenskem.¹¹

V pričakovanju Banovine Slovenije vodja slovenske JRZ in vodilni slovenski politik v prvi jugoslovanski državi, dr. Anton Korošec, ni sodeloval v jugoslovanski politiki. Decembra 1938 so ga pri rekonstrukciji vlade obšli,¹² dotedanji vplivni notranji minister in še nadalje podpredsednik vsedržavne vladne JRZ, pa je bil od 16. januarja 1939 do sporazuma Cvetković-Maček predsednik Senata Kraljevine Jugoslavije, drugega doma njenega predstavnika telesa.¹³ Čeprav je veljalo, da položaj predsednika senata zasedajo tisti, ki so jih, kot so rekli, odvrgli »na mehke blazine«, da torej brez politične moči na sicer visokem položaju živijo v tišini in prejemajo dobre prihodke,¹⁴ je Slovenec Anton Korošec v formalni piramidi oblasti postal tretji človek v državi. Poleg »ustavnega faktorja«, to je kralja oziroma njegovih namestnikov, konkretno princa Pavla Karađorđevića, in predsednika Narodne skupščine. To je govorilo v prid njegovi prisotnosti v jugoslovanskem političnem prostoru in olajšalo čakanje na vrnitev v kroge neposrednega odločanja v državni politiki. Ob tem pa je bil Korošec še vedno deležnik visoke jugoslovanske politične igre. Kot vemo, je pomembno prispeval k Stojadinovičevemu odstopu.¹⁵ V jugoslovanski politični sliki je bila večji del leta 1939 podoba Slovencev še vedno opazno izrisana.

11 Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, 74, 75.

12 Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata* (Beograd: Glas javnosti, 2002), 562, 563. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 57, 58. »Obsežna preosnova vlade,« *Slovenec*, 22. 12. 1938, 1. Gl. tudi Bojan Godeša, *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011), 114, 115.

13 Gl. »Seja senata in skupščine,« *Slovenec*, 17. 1. 1939, 1939, 1, 2.

14 Prim. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 563.

15 Prim. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 79, 80, 82. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 564.

Vprašanje slovenske avtonomije oziroma državnopravne emancipacije v Kraljevini Jugoslaviji seveda ni bilo zgolj ekskluzivno področje JRZ. Slovensko vprašanje kot eno od tedanjih ključnih eksistencialnih problemov so občutili tudi v drugih delih slovenskega političnega prostora. Leta 1939 so se vanj posebej poglobili v okviru opozicijskega ljudskofrontnega gibanja, v katerem so se na podlagi protifašističnih, splošnomirovnih, narodnoobrambnih, demokratičnih, socialnih in narodnih zahtev ter potreb povezovala različne idejnopolične skupine.¹⁶ V gibanju so oblikovali tri zelo določne, izvirne in radikalne narodne programe. Slovenski narodni demokrati so v programu, ki ga je prispeval Lojze Ude, opozorili, da so bili Slovenci ob ustanovitvi jugoslovanske države brez političnega koncepta, brez prave volje do polnega političnega življenja v državi kot državni narod in brez zavesti o tem, kaj hočejo in kaj je njihova zgodovinska naloga v tej državi. Program je ostro zavračal unitaristično jugoslovanstvo in poudaril, da hočejo biti Slovenci enakopravni kot državni narod, kot nosilci državne misli in državne oblasti. Politične in ustavne pravice, ki jih zahtevajo, so poroštvo za to enakopravnost, naj se ta imenuje avtonomija ali federacija. Resnično enakopravnost je mogoče urediti le v svobodnem sporazumu med prizadetimi narodi, ker pravice do enakopravnosti ne sprejemajo od države, saj so oni država.¹⁷

Program krščanskih socialistov, drugega od izstopajočih subjektov ljudskofrontnega gibanja, je oblikoval Bogo Grafenauer. Opozoril je na zemljepisni, narodnostni in mednarodnopolitični pomen vezanosti Slovencev na Jugoslavijo, kar ni v nikakršnem nasprotju s prepričanjem o narodni samobitnosti Slovencev. Poudaril je, da mora imeti Slovenija v Jugoslaviji poseben položaj že zaradi narave slovenskega ozemlja, ki ni pomembno samo za Balkan, ampak ima svojo stalno pomembno nalogo v Srednji Evropi, ki ji po velikem delu pripada. Tej vlogi Slovenija ne more ustrezati zgolj kot podrejena enota centralistično urejene, večinoma balkanske države, ampak samo kot njen del z velikimi avtonomističnimi pooblastili. Za doseg teh ciljev je treba okrepiti narodno zavest, načrtno ozdraviti slovenske gospodarske razmere in združiti slovensko narodno skupnost. Zadnje je pomenilo, da mora imeti vse politično delo pred očmi narodne interese, in ne le interesov posameznih strank ali celo ožjih skupin, ter da je v politiki treba odstraniti zlasti zlorabo ideoloških vrednot. S tem je mislil na zavrnitev Mahničevega pojmovanja politike v slovenski katoliški tradiciji, ki je ideološko normo predpostavljalo življenju.¹⁸

Revolucionarni premislek slovenskega vprašanja je podal Edvard Kardelj. Pod psevdonimom Sperans je objavil obsežno študijo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*,¹⁹ v kateri je podrobno sociološko, zgodovinsko in politično utemeljil komunistični nacionalni program. Njegovo bistvo je izražal poudarek o zgodovinski odgovornosti delavskega razreda, da na demokratičnih temeljih poveže in vodi vse narodne sile, ki so se iz svoje lastne moči in kot člen splošnih demokratičnih in protifašističnih prizadevanj v svetu pripravljene bojevati za samoodločbo ter združitev in osvoboditev

16 O vprašanju ljudske fronte in ljudskofrontnega gibanja gl. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*. Peter Vodopivec, »Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001): 31–42.

17 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, 284.

18 Ibid., 284–86.

19 Sperans (Edvard Kardelj), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (Ljubljana: Naša založba, 1939).

slovenskega naroda. Glavnino tega boja bodo morali prevzeti komunisti oziroma Slovenci v Jugoslaviji, ki naj kot federativna država krepi in pritegne narodnoemancipacijsko voljo in usmeritev Slovencev izven njenih meja. Pri tem je bil pomemben poudarek, da je za Slovence Jugoslavija sprejemljiva le kot skupnost enakopravnih in svobodnih narodov.²⁰

Razmisleke o slovenskem vprašanju, ki so jih oblikovali v ljudskofrontnem gibanju, je povezovala prepoznavna narodna avtonomistično-federalistična volja. Razlikovali pa so se po svoji relevantnosti oziroma družbeni teži. Udetov program je stal sam zase in ga ni neposredno podpirala nobena politična skupina, čeprav ga je načelno sprejemal velik del slovensko čuteče, svobodomiselné inteligence. Za Grafenauerjevim programom je bila skupina krščanskosocialistične inteligence, a brez strankarske organizacije, za Speransovim stališčem pa je stala organizirana stranka, Komunistična partija Slovenije, z izrazito izdelanimi revolucionarno strategijo in taktiko. Krščanski socialisti in komunisti so leta 1939 svoja narodno samozavestna in odločna stališča posebej poudarili še v dveh programskih dokumentih, ki sta nosila celo enaka naslova – Kaj hočemo. Komunistični je bil tiskan letak Zveze delovnega ljudstva Slovenije, krščanskosocialistični pa je bil objavljen v obliki šapirografiranega vestnika *Slovenska politika*. Oba dokumenta sta vsebovala skoraj enake narodne in socialnopolitične emancipacijske zahteve. Deloma sta se razlikovala v pojmovanju širine nosilnega subjekta političnega osvobajanja slovenskega naroda, kar je pogojevala različna komunistična in krščanskosocialistična politična antropologija.²¹ O tedanji narodnopolitični antropologiji na Slovenskem so govorili tudi nazori unitarističnih subjektov (liberalne in socialistične politike), ki so odklanjali državnopravno samostojnost Slovenije v jugoslovanski skupnosti. Bili so v manjšini.

V raznolikosti nosilcev slovenskih narodnih programov se je odražala tudi svetovnonazorska in politična razdeljenost na Slovenskem. Ta je bila idejno in politično ostra. V JRZ se je okrepilo trdo ideološko jedro, ki se je zavzemalo za zaostreni ideološki boj in novo delitev duhov – tokrat ne le glede liberalizma, temveč še posebej glede socializma in komunizma.²² Eden od vodilnih ideologov političnega katolicizma in glavni urednik *Slovenca* dr. Ivan Ahčin²³ je o vprašanju komunizma leta 1939 objavil posebno knjigo – *Komunizem: največja nevarnost naše dobe*.²⁴ Glavno sredstvo, ki ga je Ahčin videl v boju proti komunizmu, je bil katoliški idejni in politični dejavnik. Ta naj bo v protikomunističnem boju enoten in слоžen za krščansko obnovo družbe.²⁵

20 Razčlenitev Speransovega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja gl. v Jurij Perovšek, *Samoodložba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012), 251–60, 264–66.

21 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, 282, 290. Gl. tudi Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977), 189, 190. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, 156–67.

22 Vodopivec, »Moč in nemoč«, 37. Gl. tudi Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 507, 509, 510.

23 Mateja Tominšek Perovšek, »Uredništvo Slovenca«, v: *Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici začetka njegovega izhajanja*, ur. Mateja Tominšek Perovšek (Ljubljana: Muzej novejšé zgodovine Slovenije, 2013), 172.

24 Ivan Ahčin, *Komunizem: največja nevarnost naše dobe* (Ljubljana: Zveza fantovskih odsekov, 1939).

25 Jurij Perovšek, »Pogledi slovenske meščanske politike na oktobrsko revolucijo do druge svetovne vojne«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 1 (2018): 75. Več o Ahčinovem Komunizmu gl. 71–75.

Katoliške politične skupnosti pa leta 1939 ni bilo več. Krščanski socialisti so v tem letu z njo pretrgali vse povezave. Ostala jim je le še vez z ljubljansko škofijo, ki so ji priznavali verski in moralni vpliv. Poudarjali so, da se Katoliška cerkev ne sme istovetiti z nobeno politično stranko in nobeno delavsko organizacijo. Njihova revija *Dejanje* si je zastavila dve nalogi: neizprosno ločevanje duhovnega sveta od konservativne kapitalistične miselnosti in osvobajanje slovenstva od ozkih strankarsko ideoloških totalitarizmov. Krščanski socialisti so se odločili za duhovno svobodo in proti JRZ, ki je stremela po političnem monopolu nad vsemi Slovenci, ne samo katoliškimi.²⁶

Tako stališče je živelo tudi med krščanskosocialističnimi študenti. Na t.i. Bohinjskem tednu avgusta 1939 so se zavzeli za resnično, neoporečno podobo človekove narave. Njeno izhodišče naj bi bila konkretnost človeka in stvari, in ne samovoljno zgrajene ideologije. Odklanjali so ideološke skupinske koristi nad človekovo vrednostjo, resnico in svobodnim odločanjem. S stališča človekove osebnosti in njene svobode so zavrnili totalitarizme z leve in desne in integralizem v verskem in kulturnem ter političnem smislu.²⁷ Pri tem je bil posebej pomemben poudarek Boga Grafenauerja, ki je opozoril na zgodovinsko zakoreninjenost politične razdeljenosti med Slovenci in njeno škodljivost za slovensko narodno življenje. Ta nujno privede do obravnavanja političnih sporov na svetovnonazorski podlagi in ponižanje ter zlorabo ideoloških vrednot v dnevnem političnem boju, ki se s tem zaostri do skrajnosti. Grafenauer se je zavedal, da bosta strankarska in svetovnonazorska razdeljenost ostali, a ta naj ne bi spodbujala ravnanja, ko v svetovnonazorski skupnosti odločajo politična merila. »Zavirati jo s kakimi totalitarizmi imam za napačno že zato, ker me zgodovina uči, da so si pridobili Slovenci vse svoje največje politične pridobitve v znamenju demokracije in njenega življenja.«²⁸ Kot je opozoril Janko Prunk, so bile Grafenauerjeve misli o odpravi ideološke prevlade v politiki in javnem življenju zelo pomembne. Z njimi je mlada krščanskosocialistična inteligenca sklenila več kot polstoletni lok nekega političnega pojmovanja in delovanja, ki je Slovincem povzročil mnogo težav. S takim gledanjem so bili krščanski socialisti tisti, ki so reševali, kar je bilo mogoče pozitivnega rešiti iz dolgoletne in močne katoliške idejnopolitične naravnosti, kateri je bila zavezana večina Slovencev.²⁹

Ideološko stališče večinskega dela katoliškega političnega tabora so leta 1939 najbolj povedno izrazili na VI. mednarodnem kongresu Kristusa Kralja (KKK) od 25. do 30. julija 1939 v Ljubljani. To je bila po V. katoliškem shodu leta 1923 v Ljubljani, II. evharističnem kongresu za Jugoslavijo leta 1935 v Ljubljani in Mednarodnem katoliškem mladinskem taboru leta 1938 v Ljubljani zadnja vélika katoliška manifestacija pred začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem. Udeležili so se je jugoslovanski, italijanski, francoski, švicarski, španski, angleški, belgijski, holandski, madžarski,

26 Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, 134, 150, 164, 181, 191–93.

27 Ibid., 184, 185.

28 Bogo Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj* (Ljubljana: Slovenska matica, 1987), 169, 170. Za glavne poudarke Grafenauerjeve ideje in narodnopolitične misli v letu 1939 gl. 83, 85, 87, 89, 90–93, 95–97, 123–26, 128–31, 153, 155, 157–62, 166, 168–70.

29 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, 286.

češki, slovaški, poljski, aleksandrijski in kitajski katoliški predstavniki, bolgarski predstavnik vzhodnoslovanskega obreda, papežev odposlanec kardinal-legat dr. Avgust Hlond, politični predstavniki iz Evrope in visoki predstavniki jugoslovanske politike.³⁰ Predsednik mednarodnega odbora za KKK, ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, je v načelni uvodni besedi k »najpomembnejši letošnji verski manifestaciji katoliškega sveta«³¹ opozoril, da se je kongres zbral v času, »ko je ozračje mednarodnih odnosov do skrajnosti napeto in se mnogi boje, da se vsak trenutek vžge usoden blisk in zahrešči bojni grom. A mi verujemo, da tudi skozi temne oblake sije žarek 'sladkega kraljevanja' Kristusovega.« V tem duhu je treba »vse obnoviti! Obnoviti je treba, kar je zastarelo, obolelo, da ne more vršiti od Boga naloženih poslov in ne doseči od Boga postavljenega namena. Danes je svet napolnjen z idejami popolnoma nasprotnimi Jezusovemu nauku in te zastrupljajo duše in jih tirajo v smrt. Krščanski prepoved je nujna zahteva današnjega časa in zahteve časa so izraz božje volje. »Torej je volja božja, da se v sedanji dobi ta obnova izvrši.«³²

To so bili tudi temeljni poudarki, ki so jih izrekli na kongresu.³³ V svojem govoru na slavnostnem kongresnem zborovanju v veliki unionski dvorani 28. julija 1939 jih je strnil papežev odposlanec kardinal Hlondt, ki je razglasil, da je namen kongresa zmaga katoliške vere, »da bi se narodi odvrnili od brezboštva in se spet vrnili k pravemu in polnemu ter dejanskemu krščanstvu, potem ko so dolgo hodili v močvari materializma.«³⁴ Potrebna je vrnitev »od materializma in laicizma k življenju po veri; od naturalizma k stvarnim nadnaravnim dobrinam, s katerimi naj bo prepojeno vsakdanje življenje; od nasilja in moralnega zatiranja k resnični svobodi vesti; od uničujočega barbarstva k mirni omiki krščanske civilizacije.« In kje naj vsi ti sijajni in času tako primerni nameni kongresa, te nujne revolucije in sodobnosti ustrezne zahteve, najdejo bolj naraven in učinkovit izraz kot na Slovenskem, »na tej prijazni zemlji trdne vere, katoliških tradicij, apostolske podjetnosti in cvetočega verskega življenja«?³⁵

Hlondtovo zaupanje v slovensko katoliško prepričanje je bilo utemeljeno. V času kongresa je rektor ljubljanske univerze in predavatelj bibličnih ved na njeni Teološki fakulteti dr. Matija Slavič v *Slovenecu* zapisal, da hoče KKK »tudi naše ljudstvo, naš narod navdušiti, da se oklene samo Kristusa Kralja, da ne šepa več na dve strani, da ne omahuje med Kristusom in Belialom, t. j. hudim duhom, ničvrednostjo, malikovanjem verskih in nravnih zmot, prevar in pregreh«. V dobi, ko pljuskaajo tudi ob čolniček slovenskega naroda valovi brezboštva, hoče kongres odpraviti tako neodločnost in namesto nje postaviti vodilo: »rajši umreti kot Kristusa zatajiti«. – »'Kristus ali smrt'

30 »Slovesni začetek kongresa,« *Slovenec*, 26. 7. 1939, 1. »Danes pride kardinal-legat,« *Slovenec*, 28. 7. 1939, 1. »'Zaupajte – jaz sem svet premagal',« *Slovenec*, 30. 7. 1939, 1. »Na častni tribuni,« *Slovenec: posebna izdaja*, 30. 7. 1939, 2. – O visokih cerkvenih in političnih udeležencih KKK gl. tudi VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja: *Ljubljana* 25.–30. VII. 1939, ur. Ivan Martelanc in Josip Premrov (Ljubljana: Odbor za VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja, 1940), 28–31.

31 »V Ljubljano se te dni ozira ves katoliški svet,« *Slovenec*, 26. 7. 1939, 1. VI. KKK, 190–93.

32 »Vse obnoviti,« *Slovenec*, 26. 7. 1939, 1. VI. KKK, 34, 35.

33 Resolucije KKK gl. v »Zaključno zborovanje kongresa,« *Slovenec*, 30. 7. 1939, 3.

34 »Pomemben nagovor papeževga odposlanca,« *Slovenec*, 29. 7. 1939, 7.

35 »'Zaupajte – jaz sem svet premagal',« *Slovenec*, 30. 7. 1939, 1.

naj bi imel za geslo vsak človek, vsaka družina, vsako društvo, vsaka šola, vsaka občina, vsaka pokrajina, ves narod, da bi vsa domovina lahko ne samo z usti, ampak tudi z dejanji vedno in povsod izpovedala: 'Kristus kralj, Kristus zmaguj, v hostiji sveti nam gospoduj!'«³⁶ Tako je govorila tudi resolucija slovenskega zborovanja KKK. Poudarila je odločen boj proti brezverstvu in zahtevala, »da se načela vere in krščanske nravnosti spoštujejo in priznavajo povsod: v zasebnem življenju, v družini, v šoli, v delavnici, v tovarni, v pisarni, v društvu, v gospodarskem in v vsem kulturnem življenju«.³⁷

Misel božjega in Kristusovega kraljevanja je povzdignil tudi profesor ljubljanske Teološke fakultete prelat dr. Franc Grivec. Poudaril je, naj KKK opozori, da je ideja Kristusa Kralja vzvišena nad vsemi človeškimi nepopolnostmi, in zavrnil pomisleke, da jo ogrožajo tisti, ki veri ali Cerkvi očitajo preveliko oblastnost in pazijo, da Cerkev ne bi segala na politično ali gospodarsko področje. Ogrožajo je tudi ne po socializmu in komunizmu okužene množice in predsodki, da je krščanstvo buržoazno verstvo, navezano na nasilno in kapitalistično družbeno ureditev, brez srca in razumevanja za po kapitalizmu zaslužnjene delavske množice. Ideja Kristusa Kralja ne more potrjevati brezbožnih komunističnih predsodkov, da je krščanstvo verstvo izkoriščevalcev, nasilnikov in kapitalistov.³⁸

Po koncu praznika slovenskega naroda, kot je kongres Kristusa Kralja označil *Slovenec*,³⁹ je o njem katoliška stran podala svoje idejno in politično sporočilo. Kongres, ki je zanj pomenil manifestacijo »za najvišja katoliška načela«,⁴⁰ je razumela kot konec družbene in politične podrejenosti vere in vzpon Kristusovega »katoliškega, vesoljskega nauka kot absolutnega objektivnega merila človekove nravnstvene osebnosti v družinskem, občinskem in državnem življenju, kot norme vsega človeškega nravnstvenega udejstvovanja na vseh območjih kulture, v mednarodnih odnosih in tudi, ter prav posebno, v najvažnejših odločitvah narodnega bitja ter človečanstva, kot usmerjevalko vsega našega delovanja v svitu božje resnice in večnega zakona Dobrega«. Kristusovemu nauku moramo slediti tudi kot državljani, slediti je treba »brezpogojni in edini resnici, da je njegova vera edina prava vodnica tudi življenju občestva in da mora v občestvu vladati popolno soglasje med posvetno in duhovno, profansko in sveto, prirodno in nadprirodno sfero, in da mora vnanja civilizacija biti v bistveni in notranji odvisnosti od kulture, kakor jo oplemenituje vera. To je v religioznem pogledu oznaka našega časa, ki uvaja novo bodočnost.« V njem krščanska misel in nravnstvo za zmago Kristusove resnice v Evropi vodita najhujši boj z dvema nasprotnima strujama, ki ne skušata le izkoreniniti same krščanske religije, temveč tudi vso evropsko omiko z njenimi krščanskimi in naravnimi, od helenskega duha podedovanimi osnovami, vrednotami in izhodišči: s socialističnim materializmom in poganskim nacionalizmom. Prizadeta ni samo Cerkev, ampak tudi tista osebna kultura in politična miselnost, ki sta

36 Matija Slavič, »Kristus Kralj in naš narod«, *Slovenec*, 28. 7. 1939, 1.

37 VI. KKK, 205.

38 Fr.[anc] Grivec, »Pridi k nam Tvoje kraljestvo«, *Slovenec*, 27. 7. 1939, 1.

39 »Ljubljana pri polnočnicah«, *Slovenec: posebna izdaja*, 30. 7. 1939, 1.

40 »Danes se začne v Ljubljani Kongres Kristusa Kralja«, *Slovenec*, 25. 7. 1939, 1.

si za podlago izbrali deklaracijo človekovih pravic iz leta 1789.⁴¹ Sporočilo po kongresu so uskladili s pričakovanjem, ki so ga izrekli med njegovim potekom – da bodo morali vsi, ki jim na čelu lebdi znak križa, pridobljenega pri krstu, stopiti v bojni red, če hočejo zmagati v boju za Kristusa in svojemu Kralju položiti pred njegov prestol razširjene meje njegovega kraljestva.⁴²

II.

V času kongresa Kristusa Kralja je izšel tudi znani *Spominski zbornik Slovenije*,⁴³ še danes standardno delo o življenju, vlogi in položaju Slovencev v Jugoslaviji. Izid *Zbornika*, posvečenega dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, so sicer najprej načrtovali jeseni 1938, nato v januarju ali februarju 1939, vendar so zaradi obsežnosti gradiva in njegovega naraščanja z izdajo raje počakali, kot da bi *Zbornik* izšel v manj popolni obliki.⁴⁴ Monumentalni, dobrih 700 strani velikega formata obsegajoči *Zbornik*, ki so ga pripravili na pobudo bana Natlačena,⁴⁵ je, kot je utemeljeno zapisal *Slovenec*, predstavljal »resnično ogledalo slovenskih uspehov na vseh področjih kulturnega življenja, na duhovnih in materialnih poljih zadnjih dveh desetletij« – nove dobe v našem narodnem življenju.⁴⁶ Bil je »kompendij vsega potrebnega znanja o našem narodnem, političnem, kulturnem, socialnem in gospodarskem življenju«,⁴⁷ »zakladnica vsega našega znanja o Sloveniji zadnjih desetletij«. *Slovenec* je poudaril, da je *Zbornik* »čast vsej Sloveniji, pa tudi naši banovini ter je vsekakor edinstvena publikacija v državi, postavljena za zgled, kako je treba proslavljati najvažnejše dogodke v življenju naroda. Bilanca, ki jo kaže pogled nazaj, za Slovence večinoma ni negativna, samo v nekaterih ozirih je morda manj uspela (samouprava), sicer pa je pokazala velik napredek slovenstva v vseh pogledih. Morda ne tako visok, kot bi bil lahko, da smo svobodno razpolagali s svojimi sredstvi, vsekakor pa pozitiven. S tem obzornikom je še bolj potrjena naša privezanost na to državo, v kateri edini je zagotovljen naš samostojni, narodni, kulturni in gospodarski razmah.«⁴⁸ Podobno oceno slovenskega bivanja v dvajsetih letih jugoslovanske države je v Zaključni besedi k *Zborniku* podal tudi eden od njegovih urednikov dr. France Stelè.⁴⁹ V spremni besedi k *Zborniku* pa je Anton Korošec poudaril, da je slovenski narod »tudi še danes v svoji moralni osnovi zdrav in krepak.

41 »Beseda po kongresu,« *Slovenec*, 1. 8. 1939, 1.

42 »V Ljubljano se te dni ozira ves katoliški svet,« *Slovenec*, 26. 7. 1939, 1.

43 *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (Ljubljana: Jubilej, 1939). »Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije,« *Slovenec*, 26. 7. 1939, 8. Predgovor k *Zborniku* so datirali na Vidovdan, to je 28. 6. 1939. (»Predgovor,« v: *Spominski zbornik Slovenije*, [22].)

44 »Spominski zbornik Slovenije,« *Slovenec*, 1. 1. 1939, 3. »Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije,« *Slovenec*, 26. 7. 1939, 8.

45 »Predgovor,« v: *Spominski zbornik Slovenije*, [21]. Prim. tudi [17], 696.

46 »Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije,« *Slovenec*, 26. 7. 1939, 8.

47 »Spominski zbornik Slovenije,« *Slovenec*, 1. 1. 1939, 3.

48 »Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije,« *Slovenec*, 26. 7. 1939, 8.

49 Ibid.

50 France Stelè, »Zaključna beseda,« v: *Spominski zbornik Slovenije*, 700.

Podlago mu tvori zdrav kmečki stan, ki je pri vseh narodih nosilec zdravega življenja, čuvar tradicij in običajev. Ni dostopen za revolucionarne zamisli. Sprejema jih šele, ko se je njihova pravilnost že dokazala. Čvrsto zasidranemu v etičnih načelih so mu sveta načela pravičnosti, poštenja in spoštovanja zapovedi, božjih in človeških.« Slovenci lahko mirno in z optimizmom zrejo v prihodnost. »Pot našega naroda se šele začinja. Ne v zaton, temveč v življenje, z vero v Boga in v samega sebe!«⁵¹

Drugi veliki kulturni dogodek leta 1939 in obenem praznik narodovega izobraževalnega in znanstvenoraziskovalnega dela je bila dvajsetletnica slovenske univerze – Univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani. Kot je zapisal *Slovenec*, je z njo »slovenski narod doživel svojo kulturno in znanstveno polnoletnost« ter dokazal kulturno, politično in socialno dozorelost.⁵² Dvajsetletnici slovenske univerze, ki so jo imenovali »krona vsega narodnega šolstva in velika kupola na hramu narodne kulture«,⁵³ so se posvetili tudi na liberalni strani.⁵⁴ Želeli pa so, da ne bi dobila določenega svetovnonazorskega (katoliškega) pečata kot »v zadnjem času slišimo tu in tam bolj plahe in previdne, vendar po svoji tendenci in končnih smotrih jasne želje«. Naša univerza naj bo »nedotakljivo zavetišče svobodnih nauk in svobodne znanosti, vzpodbujevalka kulturnega napredka in visoka razsodnica med duhovnimi vrednotami ne glede na svetovnonazorske opredelitve«. Skladno s svojim integralističnim jugoslovanskim stališčem so še pristavili, naj univerza »ne ostane ravnodušna nasproti naši jugoslovanski usodni povezanosti in da ne interpretira svojega slovenstva v tistem ozkem, omejenem smislu, ki bi izključeval duhovno solidarnost in ožje kulturno sodelovanje z našimi narodnimi brati (Hrvati in Srbi – op. J. P.)«. ⁵⁵

Ob dvajsetletnici Univerze na katoliški strani ideološkemu vidiku niso namenili pozornosti. Natančno pa so poročali o poteku proslave univerzitetne obletnice, ko »stopa naš najvišji kulturni zavod v svojo moško dobo«. ⁵⁶ Dvajsetletnico univerze so proslavili 17. decembra 1939, na rojstni dan kralja Aleksandra I. Karađorđevića, po katerem je univerza leta 1929 dobila svoje ime. Pomemben poudarek, ki je spremljal poročilo o proslavi, je veljal sočasni promociji Antona Korošca za častnega doktorja prava Aleksandrove univerze v Ljubljani.⁵⁷ Korošca so leta 1939 v Ljubljani dvakrat počastili. »V zahvalo za zmagovito vodstvo slovenskega naroda v boju za svobodo in uspešno sodelovanje pri ustanovitvi in ureditvi kraljevine Jugoslavije ter iz hvaležnosti za velike zasluge za naše vseučilišče in za Akademijo znanosti in umetnosti ter za slovensko prosveto sploh, prav tako pa tudi za zasluge na gospodarskem polju, predvsem pa za mnogotere posebne zasluge za Ljubljano« so mu 20. februarja 1939 izročili diplomu častnega ljubljanskega meščanstva. Tedaj je *Slovenec* poudaril, da je Korošec »edini program Slovenije«, in poročal, da je množica po tem, ko je po izročitvi častne

51 Anton Korošec, »Verujmo v svoj narod,« v: *Spominski zbornik Slovenije*, [14].

52 »Proslava 20 letnice slovenske univerze,« *Slovenec*, 19. 12. 1939, 1.

53 »Dvajsetletnica naše univerze,« *Jutro*, 17. 12. 1939, 1.

54 Gl. tudi »1919 – Ob dvajsetletnici naše univerze – 1939,« Albert Kramer, »Uresničenje stoletnega narodnega ideala,« *Jutro*, 17. 12. 1939, 9–11,

55 »Dvajsetletnica naše univerze,« *Jutro*, 17. 12. 1939, 1.

56 »Proslava 20 letnice slovenske univerze,« *Slovenec*, 19. 12. 1939, 1–3.

57 *Ibid.*, 1.

diplome stopil na balkon ljubljanskega magistrata, vzklikala: »'Živel voditelj slovenskega naroda! Živel rešitelj demokracije! Živela Jugoslavija!'«⁵⁸

V letu 1939 so bili na Slovenskem še drugi dogodki, ki jih velja omeniti: 5. in 6. avgusta so ob dvajsetletnici ljubljanskega Aerokluba v Ljubljani priredili veliki civilni in vojaški letalski miting, ki so se ga udeležili najvišji politični in vojaški predstavniki, od 13. do 15. avgusta je bil v Ljubljani II. jugoslovanski gasilski kongres, od 5. do 7. avgusta pa so na Ptuj praznovali 700-letnico minoritskega samostana, ki so jo združili z vseslovenskim tretjeredniškim kongresom.⁵⁹ Poleti se je v Sloveniji mudila kraljeva družina – kralj Peter II. Karađorđević, kraljica Marija ter kraljeviča Tomislav in Andrej. Peter se je med obiskom gora povzpel na Grintovec in Korošico.⁶⁰

Ob velikih idejnopolitičnih, narodnokulturnih in manifestativnih dogodkih sta politična in idejna razgibanost na Slovenskem živeli še v drugih oblikah in načinih. Povečalo se je število političnih subjektov – na liberalni strani so ustanovili društvo Slovenska beseda, prebujati se je začela nekdanja Samostojna demokratska stranka, ustanovitev oziroma obnovitev stranke so pripravljali socialisti, lastno politično stranko so nameravali oblikovati krščanski socialisti, oblikovana je bila že omenjena Zveza delovnega ljudstva Slovenije, pripadniki opozicijskega demokratičnega Kmečko-delavskega gibanja, ki se vanjo niso vključili, so oblikovali Slovensko kmečko delavsko stranko, obnovljeno je bilo neodvisno liberalno-katoliško opozicijsko Slovensko društvo.⁶¹ Na liberalni strani je odmeval t. i. taborski proces, disciplinska obravnava v društvu Sokol I – Tabor v Ljubljani od 25. maja do 25. septembra 1939. Proces je bil uperjen proti nosilcem demokratične smeri v slovenskem sokolstvu, ki so hoteli izbojevati njegovo samostojno, protifašistično in narodnoobrambno usmeritev, a so jih iz organizacije izključili.⁶² Ob tem se je nadaljevala dejavnost narodnoobrambnega gibanja, ki je bilo pomembna sestavina ljudskofrontnega gibanja. Narodnoobrambno gibanje je spodbudilo povezovanje ljudi, društev in organizacij ne glede na politično pripadnost zaradi obrambe pred zunanjo nevarnostjo fašističnih držav in v boju proti hitlerizmu ter profašistični zunanji politiki JRZ. Krepilo je zavest, da se morajo Slovenci združiti, če hočejo biti pripravljeni na obrambo, in podiralo strankarske in svetovnonazorske

58 »'Dr. Anton Korošec – edini program Slovenije',« *Slovenec*, 21. 2. 1939, 1, 2. – Sklep o imenovanju Korošca za častnega meščana mesta Ljubljane je ljubljanski mestni svet sprejel 3. 5. 1938. (Ibid., 1.)

59 »Velike letalske tekme v Ljubljani so se začele,« *Slovenec*, 6. 8. 1939, 3. »Naša krila,« »Krasen letalski praznik,« *Slovenec*, 8. 8. 1939, 1, 3. »H gasilskemu kongresu,« *Slovenec*, 9. 8. 1939, 1. »Glavni dan gasilskega kongresa,« *Slovenec: posebna izdaja*, 15. 8. 1939, 1–2. »Zaključek gasilskega kongresa,« *Slovenec*, 17. 8. 1939, 3, 4. »700 letnica minoritskega samostana v Ptuj,« *Slovenec*, 27. 7. 1939, 9. »Mogočna proslava v Ptuj,« *Slovenec*, 8. 8. 1939, 5. »Plodovit delovni dan gasilskega kongresa,« *Jutro*, 15. 8. 1939, 3. »Gasilski kongres v slikah,« *Jutro*, 17. 8. 1939, 3.

60 »Kraljica Marija v Sloveniji,« *Slovenec*, 28. 7. 1939, 1. »Naš mladi kralj Peter na Grintovcu in na Korošici,« *Slovenec*, 6. 8. 1939, 3. »Kraljica Marija v Ljubljani,« *Slovenec*, 10. 8. 1939, 1.

61 Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 526, 536–38. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, 121–29, 143–56, 168, 175, 176, 179. Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, 189–91. Jurij Perovšek, »Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi v času med svetovnimi vojnami,« *Glasnik Slovenske matice* 18, št. 1–2 (1994): 52.

62 Zoran Polič, *Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda* (Ljubljana: Polet, 1952), 35–42. France Lubej-Drejč, *Odločitve: boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem: ob 40. letnici procesa na Taboru* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980) 117–52. Jurij Perovšek, »Oris življenja in dela Josipa Rusa,« v: Josip Rus Andrej, *Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji*, ur. Jurij Perovšek (Ljubljana: Založba Borec, 1989), 13, 14. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, 110.

pregrade med njimi.⁶³ A te so še vedno ostajale tudi na področju narodnoobrambne usmerjenosti. To je pokazal izstop katoliških študentskih društev iz Narodno akademskega bloka (NAB) maja 1939, v katerega so se zaradi težkega svetovnopoličnega položaja v interesu narodne solidarnosti in v dokaz neomajne državne zavesti dober mesec pred tem združile vse študentske organizacije na Univerzi. Katoliška društva, ki so izstopila iz NAB, so izjavila, da so levičarske in liberalne študentske organizacije blok skušale izrabit v strankarske politične namene.⁶⁴

Idejna in politična razgibanost na Slovenskem je bila v letu nastopa nove svetovne vojne široka. S komunistične strani se je jeseni 1939 v reviji *Sodobnost*, ki se je od prvotnih liberalnih kulturnih in političnih pogledov vse bolj nagibala k marksistični usmeritvi, oglasil Dušan Kermauner. V članku Problem »tretjega tabora« je k premišljevanjem o slovenskem narodnopolitičnem položaju prispeval pomembno opozorilo, da ga ne gre presoјati zgolj po tradicionalni svetovnonazorsko-politični ali katoliško-liberalni razcepljenosti. »Naše poglavitno zlo« – »to preklicano 'svetovnonazorsko' nasprotje nam je izmaličilo prav vse in celo naše narodno vprašanje. Kaj vse nismo Slovenci zaradi njega pripravljeni in primorani podpirati na mig in pritisk enega ali drugega tabora!«⁶⁵

Kermauner je poudaril, da se razmere na Slovenskem ne bodo spremenile s čakanjem na samodejni odhod katoliško-liberalne razcepljenosti, ki bi »prosila novi rod in ljudstvo, naj jo nadomestita z razumnejšo politično razvrstitvijo Slovencev«. Treba se je posvetiti tisti sili, ki je edina poklicana premagati staro razcepljenost in obstoječo miselno ohromelost – »tretjemu taboru«. »Ta tabor obsega vse smeri, ki stoje v odločni opreki do obeh starih taborov in načelno zavračajo oba tečaja našega 'vseobvladujočega, polarnega' svetovnonazorsko-političnega nasprotja ter pristopajo k slovenski narodni in socialni problematiki naravnost in ne po 'svetovnonazorskem' ovinku, to se pravi, je ne gledajo skozi prizmo koristi 'naprednega' ali 'katoliškega' tabora. Vse te smeri oznamenjuje istosmerno prizadevanje za prenovitev slovenskega življenja z res demokratično narodno in socialno dejavnostjo.« »Tretji tabor« so po Kermaunerjevi opredelitvi sestavljali delavsko-demokratična (revolucionarno komunistična) in kmečko-demokratična gibanja, krščanskosocialistična smer in družbeno neopredeljene demokratične smeri med inteligenco. »Tretji tabor v tem obsegu je nasledek našega družbenega razvoja v zadnjih desetletjih. Pojem tretjega tabora je mogel priti v ospredje šele, ko je življenjsko dozorel, ko so se njegovi nujni bistveni elementi pod vplivom objektivnih pogojev našega družbenega sestava in naše duhovne dediščine bolj ali manj popolno razvili, da lahko tvorijo dejansko življenjsko celoto, družbeno-politični tabor slovenske demokracije.« Kermauner je »tretji tabor« videl kot politično dejstvo, a še ne dovolj trdno, da bi lahko utrl pot k prenovi slovenskega življenja.⁶⁶ Zato naj se »čim čvrsteje poveže in ustvari močno demokratično fronto

63 Ibid.

64 Mikuš, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 535, 536. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, 123. Slavko Kremenšek, *Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972), 320–24.

65 Dušan Kermauner, »Problem 'tretjega tabora',« *Sodobnost* 7, št. 9–10 (1939): 424.

66 Ibid., 425, 426, 435.

slovenskega delovnega ljudstva, ki bo branila njegovo socialno in narodno svobodo pred fašistično nevarnostjo«. ⁶⁷ Kermaunerjevo pisanje, v katerem je med drugim za pravovernega komunista nenavadno pozitivno ocenil dotedanji razvoj levih slovenskih katolikov – krščanskih socialistov, je izražalo zelo demokratične, široke in idejno strpne nazore, ki so res veliko obetali. ⁶⁸

Trdo komunistično stališče pa je Kermauner pokazal po sklenitvi prijateljskega in nenapadalnega sovjetsko-nemškega pakta 23. avgusta 1939. Ko je pakt udaril v svet, je med evropskimi levičarji in komunisti povzročil zmedo, ki so se ji Moskvi zvesti pripadniki komunističnega gibanja postavili po robu na edini način, ki so ga poznali – to je s trdo roko. V Sloveniji so dvomljivce in kritike z grožnjo, da jih bodo tako ali drugače kompromitirali, pregnali iz strankarskih vrst in levičarskih društev. Znana je usoda iz ilegalne komunistične stranke izobčene Angele Vode, ki se je uprla enostranski zvestobi slovenskih komunistov Moskvi in Stalinovemu dogovarjanju s Hitlerjem. ⁶⁹ Do razčiščevanja mnenj, ki se je ob sovjetsko-nemškem paktu odrazilo v širšem slovenskem prostoru ter sooblikovalo njegovo idejno in politično podobo v letu 1939, je prišlo med znano polemiko med Kermaunerjem in narodnim demokratom Udetom.

Polemika med Kermaunerjem in Udetom, ki je potekala od septembra 1939 do aprila 1941, se je začela z osebnim dopisovanjem, kasneje pa se je prenesla tudi v javnost, v revialni tisk. Kermauner je svoja stališča objavljajl v *Sodobnosti*, Ude pa v narodno demokratični *Sloveniji*. V vsebinskem pogledu je šlo v javni polemiki le za ponavljanje stališč, ki sta jih avtorja zagovarjala v osebnem dopisovanju, in s tega vidika ni prinašala novih pogledov, le da sta se v pismih izražala dosti bolj svobodno, ker se jima ni bilo treba bati cenzure. Bistvo razhajanja med Kermaunerjem in Udetom, ki sta ga avtorja opredelila že leta 1939, je bilo, da je bil po Udetovem prepričanju nemški nacionalsocialistični imperializem za Evropo in slovenski narod bolj nevaren kot (imperialistična) politika zahodnih demokracij. V svojem odklanjanju sovjetsko-nemškega pakta je poudaril, da se nacionalsocializem lahko uniči le z bojem. Kermauner pa je v zagovarjanju pakta trdil, da je bil z njegovo sklenitvijo zahodni imperializem odločilno oslavljen in okrepljene Sovjetske zveze, ki je v slovenskem narodnem interesu, več ne ogroža; novi, »moskovski« evropski red napoveduje možnost na njegovi podlagi razširjene zveze svobodnih narodov. Kermauner je ob tem razmišljal še o možnosti boljševiške revolucije v Nemčiji. ⁷⁰ V njegovih pogledih je izstopal poudarek o uteme-

67 Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, 185.

68 Janko Prunk, »Kulturnopolitični profil revije Sodobnost v letih 1933–1941«, *Sodobnost* 38, št. 8–9 (1990): 868. Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, 186.

69 Peter Vodopivec, »Angela Vode (1892–1985)«, v: *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan – žrtvi Nagodetovega procesa*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana: Slovenska matica, 2001), 12, 15. Gl. tudi Bojan Godeša, »Angela Vode in medvojne dileme«, v: *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev*, 62, 63, 74. Angela Vode, *Skriti spomin*, ur. Alenka Puhar (Ljubljana: Nova revija, 2004), 34–53, 59. O strateško-političnem vidiku, ki je vodil Stalina k sklenitvi pakta, gl. oceno Stephena Kocha v njegovem delu *Dvojna življenja: vohuni in pisatelji v skrivni sovjetski vojni ideji proti zahodu* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995), 159, 160.

70 Bojan Godeša, »Polemika med Dušanom Kermavnerjem in Lojzetom Udetom v letih 1939–1941«, v: *Med politiko in zgodovino: življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)*, ur. Aleksander Žižek in Jurij Perovšek (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005), 131, 133–36. Godeša se je v svoji razpravi oprl na osebno dopisovanje med Kermaunerjem in Udetom, ki ga je leta 1986 objavila

ljenosti in pravilnosti politike razrednega boja, primatu razrednega nad nacionalnim in pomenu ideološkega marksističnega monolitizma ter drugih postavk leninistične ideologije in politike. Ude jih je podvrigel argumentirani konkretni razčlembi in dokazoval, da je večina Kermaunerjevih, torej komunističnih postavk ideološki konstrukt, ki je v nasprotju z demokratično vsebino evropske politične tradicije. Ude je poudarjal, da je na določeni stopnji razvoja evropske civilizacije nacionalno čustvo še vedno relevantno živo, da je gibalno razvoja in da je v tistem trenutku še vedno progresivno, če ga vodijo demokratične sile, ter da zato predstavlja edino stvarno mobilizacijsko silo za odpor proti nacionalsocializmu in fašizmu. V polemiki, ki je dobila veliko ostrino, se je komunistična platforma razkrila kot nedemokratska in intransigentna ter za nevtralnega demokrata nesimpatična.⁷¹

III.

1. septembra 1939 je z nemškim napadom na Poljsko nad politiko in ideologijo legla senca vojne. Na Slovenskem se je dotaknila tudi Antona Korošca, ki je, kot je imel navado, v tistem času letoval v Begunjah. Kot se je spominjal dr. Matej Poštovan, od februarja 1939 Koroščevo osebni tajnik, so Korošču ob izbruhu vojne telefonirali z vseh strani: pribočnik princa Pavla, predsednik vlade Dragiša Cvetković, zunanji minister dr. Aleksander Cincar-Marković in slovenski minister dr. Miha Krek, ki je bil tedaj v Ljubljani. Vsi so čakali, kaj bo rekel Korošec. Ta se je proti poldnevu vrnil z izleta v Vratih pod Triglavom, kamor se je zjutraj v družbi Ivana Ahčina napotil z avtomobilom. Poštovan, kasnejši Krekov svak, je Korošca seznanil s tem, kaj se je zgodilo. »Roke so mu dol padle«, se je spominjal Poštovan. »*Zdaj pa smo v njem*,« je rekel Korošec. »*Zdaj pa smo v njem ...*« Vzdihnil je in pogledal proti nebu. »*Kaj pa Italija?*« je nato vprašal. Povedal sem mu, da ni stopila v vojno in on je dodal: »*Hvala Bogu, vsaj to ne.*« Korošec se je s Poštovanom kmalu zatem odpeljal na Brdo, kjer se je zadrževal princ Pavel. Pogovor med Koroščem in Pavlom je zadeval nevtralnost Jugoslavije v novem mednarodnem položaju.⁷² Na Korošca so, čeprav ni bil več predsednik Senata Kraljevine Jugoslavije, ki so ga, obenem z Narodno skupščino, razpustili ob sklenitvi sporazuma Cvetković-Maček, ob začetku vojne pomislili v jugoslovanskem državnem in političnem vrhu.

Vojna je razširila dotedanje polje slovenskega idejnega in političnega razmišljanja. Tedanji zgodovinarjev pogled na nove mednarodne razmere je opozarjal na težak položaj »pastorkov« liberalne civilizacije 19. stoletja – majhnih narodov na vzhodu nemško-italijanskega narodnega ozemlja. Tako je v *Sodobnosti* pisal levi liberallec,

Nova revija (gl. »Korespondenca: pisma Dušana Kermavnerja in Lojzeta Udeta,« *Nova revija* 5, št. 48–49 (1986): 671–93, št. 50–51 (1986): 1060–75, št. 52–53 (1986): 1358–71, št. 54–56 (1986): 1738–66).

71 Prunk, »Kulturnopolitični profil revije *Sodobnost*,« 869.

72 Ivo Jevnikar, »Dr. Anton Korošec v spominih dr. Mateja Poštovana,« *Mladika* 35, št. 1 (1991): 22, št. 2–3 (1991): 40, št. 4 (1991): 61. – Vlada Kraljevine Jugoslavije je razglasila nevtralnost 4. 9. 1939 (»Nevtralnost Jugoslavije,« *Jutro*, 5. 9. 1939, 1).

univerzitetni docent dr. Fran Zwitter.⁷³ Zwitter je vzrok, da je Evropo zajel »požar druge svetovne vojne«, videl v defenzivi zahodnega evropskega liberalizma ter opustitvi liberalnih načel pri narodih Srednje Evrope in njihovi nadomestitvi z militarizmom. Po njegovem razmisleku prihodnost Slovencev v nastalem vojnem času ni bila vezana na prihodnost evropskega liberalizma, medtem ko druga od omenjenih doktrin (srednjeevropski imperializem in njegov ideološki radikalizem) ne dovoljuje, da bi omahovali pri določitvi svojega (odklonilnega) stališča do nje. »Treba nam je le trdne vere in jeklene volje, da se ohranimo, treba nam je soglasja s sosednimi sorodnimi narodi, ki živijo v istem položaju in imajo iste interese. Če bomo ostali zvesti sebi, bomo našli pravo pot in se nam ni treba bati za svojo bodočnost. Potem bo novi evropski požar privedel do rešitve za nas in morda tudi do nove ureditve Evrope, boljše od tiste, ki sta jo ustvarila Versailles in Ženeva.«⁷⁴

Opozorilo na zgodovinsko ozadje nove vojne so v politiki nadgradili z oceno njenega značaja in temeljnih vodil. Prevladovalo je stališče o totalnem značaju vojne, saj posega tudi v zaledje in uničuje civilno prebivalstvo. Totalno vojno so razumeli kot povezavo bliskovite vojne (hkratne uporabe vseh modernih kopenskih, pomorskih in letalskih vojnih sredstev), istočasnega izvajanja vojnih dejavnosti brez orožja (psihološke, diplomatske in gospodarske vojne) in frontne vojne.⁷⁵ Najbolj povedno se je na Slovenskem o novi vojni izrazil *Slovenec*, ki je po nemškem napadu na Poljsko in nato francoski ter britanski vojni napovedi Nemčiji sredi septembra 1939 zapisal: »Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno, katere grozote že sedaj presejajo vsako domišljijo. Uničenju se ne bodo stavile nobene meje več. To je vojna brez usmiljenja, vojna do popolnega uničenja.«⁷⁶

Grožljivosti nove vojne, ki jo je poudaril *Slovenec*, so se na Slovenskem dobro zavedali. »Vojna je v naših časih vojna vsega in za vse; v nji se ne odločuje samo bodoča politična geografija Evrope, marveč tudi bodoča smer vsega kulturnega in civilizacijskega razvoja«, je 5. septembra 1939 svareče napovedalo liberalno *Jutro*. »Prav vse vrednote [so] prepuščene odločitvi elementarnih sil, ki vodijo zasovražene narode.«⁷⁷ Na Slovenskem so imela elementaren značaj ideološka in politična razhajanja, ki jih niso mogli preseči pozivi k narodnoobrambni strnitvi slovenskih političnih sil in oblikovanju demokratično utemeljene slovenske banovine. Za Slovence bi sicer oblikovanje lastne banovine, kljub vrsti različnih idejnih in političnih položajev v narodni skupnosti, pomenilo prijaznejšo Jugoslavijo, državo, v kateri so imeli opazno politično vlogo in jih je z njo povezoval zavesten občutek pripadnosti ter volje po njenem obvarovanju in ohranitvi. Po sporazumu Cvetković-Maček oziroma v zadnjih mesecih leta nove svetovne vojne so živeli v pričakovanju in zahtevah po demokratičnih

73 [Fran Zwitter], »Pot slovenstva«, *Sodobnost* 7, št. 9–10, (1939): 412. Prunk, »Kulturnopolitični profil revije *Sodobnost*«, 868.

74 Zwitter, »Pot slovenstva«, 411, 412.

75 Jurij Perovšek, »Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno«: doktrine druge svetovne vojne v pogledih slovenske politike 1939–1941, *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 16, št. 1 (2009): 62–75.

76 »Vojna brez usmiljenja«, *Slovenec*, 15. 9. 1939, 1.

77 »Kulturni pregled: vojna in kultura«, *Jutro*, 5. 9. 1939, 7.

spremembah v državi in politiki, spremljanju mednarodnega položaja po 1. septembru in skozi obstoječa socialna neravnovesja ter prepričanost v svet svojih ideoloških in političnih doktrin.⁷⁸ To so dobro pokazali na obeh straneh slovenskega idejnopoličnega ekskluzivizma. V *Slovincu* je Ivan Ahčin konec decembra opozarjal, da katoliška skupnost predstavlja največjo silo v narodu, ki ji vsi nasprotniki, zlasti komunisti s svojo zvito in zlagano propagando, ne morejo nič, če se tesno oklene Cerkve, strne svoje vrste v močno, enotno bojno črto in zaupa v avtoriteto, to je v svoje preizkušeno vodstvo. Prežame naj jo pogumna samozavest slovenskega katoliškega človeka, saj smo »sredi neprestane živčne vojne. Vsaka vojna pa je že naprej izgubljena, ako vojaki nimajo zaupanja v poveljnike, ako nimajo zavesti, da so nasprotniku kos in da bodo zmagoviti.«⁷⁹ Na komunistični strani pa je sredi decembra *Nova Ljudska pravica* (NLP) skladno z usmeritvijo, ki jo je narekoval sovjetsko-nemški pakt, pisala, da z novo vojno delovni ljudje, kmetje in delavci nimajo nič skupnega. To je vojna med velesilami, ki hočejo na novo deliti svet in dobičke, vojna, v kateri imajo svoje koristi samo finančni in industrijski magnati velesil. Zlasti Angleži si prizadevajo, da bi jo razširili tudi na dežele, ki vanjo niso neposredno pritegnjene. »Kot dobri mešetarji so namreč vedno znali potegniti v vojno druge narode. Tudi sedaj se na vse pretege trudijo[,] da bi razširili vojno. V ta namen se poslužujejo najrazličnejših sredstev, tako da morajo resnični prijatelji miru budno paziti na vsak korak vojnih hujšakcev. Ti nastopajo v najrazličnejših oblikah, najbolj pogosto pa se trkajo na prsa, da so vneti 'demokrati' in da se zato hočejo boriti proti 'fašizmu'.« *NLP* je nato pristavila, naj se delovno ljudstvo bori proti razširjenju vojne ne glede na to, kateri od obeh bojujočih taborov, angleško-francoski ali nemški, bi jo hotel razširiti.⁸⁰

Vojna in bojazen, za marsikoga že prepričanje, da Jugoslavije ne bo obšla, sta še povečali tedanja bivanjska bremena. Ko je novi svetovni spopad le dobro leto in pol po svojem začetku razrušil Jugoslavijo in vase potegnil cel slovenski narod ter njegovo idejno in socialnopolitično zaznamovanost, je nastopila najtežja zgodovinska preizkušnja Slovencev in v njej njihovo srečanje samih s seboj.

78 »Pogled na notranjo politiko,« *Domoljub*, 29. 12. 1939, 1, 2. »Naš letošnji Božič,« *Jutro*, 24. 12. 1939, 1. »Ob koncu leta,« *Jutro*, 31. 12. 1939, 1. J. P., »Nekaj misli ob Novem letu,« *Delavska politika*, 30. 12. 1939, 1. »V srečno in mirno Novo leto!,« *Delavska politika*, 30. 12. 1939, 1. »Srečno in veselo novo leto!,« *Slovenija*, 29. 12. 1939, 1. E. D., »Kaj je bolj nujno: volitve ali 'nove banovine'?,« *Slovenija*, 29. 12. 1939, 1, 2. J. Š., »Za razmišljanje,« *Slovenska beseda*, 14. 12. 1939, 1. »Nova Ljudska pravica,« *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 1. »Volitve,« *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 3. »Ženskam volilno pravico,« *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 5, 8. »Poročila: shod za žensko volilno pravico,« *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 8. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, 129–37, 139. Jurij Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013), 92, 93.

79 Drin. [Ivan Ahčin], »Izpraševanje vesti ob koncu leta,« *Slovenec*, 30. 12. 1939, 1.

80 »Nova Ljudska pravica,« *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 1.

Viri in literatura

Časopisni viri

- *Delavska politika*, 30. 12. 1939, 1. »V srečno in mirno Novo leto!«
- *Domoljub*, 29. 12. 1939, 1, 2. »Pogled na notranjo politiko.«
- Drin. [Ahčin, Ivan]. »Izpraševanje vesti ob koncu leta.« *Slovenec*, 30. 12. 1939, 1.
- E. D. »Kaj je bolj nujno: volitve ali 'nove banovine'?« *Slovenija*, 29. 12. 1939, 1, 2.
- Grivec, Fr.[anc]. »Pridi k nam Tvoje kraljestvo.« *Slovenec*, 27. 7. 1939, 1.
- J. P. »Nekaj misli ob Novem letu.« *Delavska politika*, 30. 12. 1939, 1.
- J. Š. »Za razmišljanje.« *Slovenska beseda*, 14. 12. 1939, 1.
- *Jutro*, 24. 3. 1937, 4, 5. »Dr. Kramer o političnih razmerah v Sloveniji.«
- *Jutro*, 15. 8. 1939, 3. »Plodovit delovni dan gasilskega kongresa.«
- *Jutro*, 17. 8. 1939, 3. »Gasilski kongres v slikah.«
- *Jutro*, 5. 9. 1939, 1. »Nevtralnost Jugoslavije.«
- *Jutro*, 5. 9. 1939, 7. »Kulturni pregled: vojna in kultura.«
- *Jutro*, 17. 12. 1939, 1. »Dvajsetletnica naše univerze.«
- *Jutro*, 17. 12. 1939, 9, 10. »1919 – Ob dvajsetletnici naše univerze – 1939.«
- *Jutro*, 24. 12. 1939, 1. »Naš letošnji Božič.«
- *Jutro*, 31. 12. 1939, 1. »Ob koncu leta.«
- Kramer, Albert. »Uresničenje stoletnega narodnega ideala.« *Jutro*, 17. 12. 1939, 10, 11.
- *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 1. »Nova Ljudska pravica.«
- *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 3. »Volitve.«
- *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 8. »Poročila: shod za žensko volilno pravico.«
- *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, 5, 8. »Ženskam volilno pravico.«
- Slavič, Matija. »Kristus Kralj in naš narod.« *Slovenec*, 28. 7. 1939, 1.
- *Slovenec*, 22. 12. 1938, 1. »Obsežna preosnova vlade.«
- *Slovenec*, 31. 12. 1938, 1. »Iz starega v novo.«
- *Slovenec*, 1. 1. 1939, 3. »Spominski zbornik Slovenije.«
- *Slovenec*, 17. 1. 1939, 1939, 1, 2. »Seja senata in skupščine.«
- *Slovenec*, 21. 2. 1939, 1, 2. »'Dr. Anton Korošec – edini program Slovenije'«
- *Slovenec*, 25. 7. 1939, 1. »Danes se začne v Ljubljani Kongres Kristusa Kralja.«
- *Slovenec*, 26. 7. 1939, 1. »Slovesni začetek kongresa.«
- *Slovenec*, 26. 7. 1939, 1. »V Ljubljano se te dni ozira ves katoliški svet.«
- *Slovenec*, 26. 7. 1939, 1. »Vse obnoviti.«
- *Slovenec*, 26. 7. 1939, 8. »Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije.«
- *Slovenec*, 27. 7. 1939, 9. »700 letnica minoritskega samostana v Ptuj.«
- *Slovenec*, 28. 7. 1939, 1. »Danes pride kardinal-legat.«
- *Slovenec*, 28. 7. 1939, 1. »Kraljica Marija v Sloveniji.«
- *Slovenec*, 29. 7. 1939, 7. »Pomemben nagovor papeževega odposlanca.«
- *Slovenec*, 30. 7. 1939, 1. »'Zaupajte – jaz sem svet premagal'«
- *Slovenec*, 30. 7. 1939, 3. »Zaključno zborovanje kongresa.«
- *Slovenec: posebna izdaja*, 30. 7. 1939, 1, 2. »Ljubljana pri polnočnicah.«
- *Slovenec: posebna izdaja*, 30. 7. 1939, 2. »Na častni tribuni.«
- *Slovenec*, 1. 8. 1939, 1. »Beseda po kongresu.«
- *Slovenec*, 6. 8. 1939, 3. »Naš mladi kralj Peter na Grintavcu in na Korošici.«
- *Slovenec*, 6. 8. 1939, 3. Velike letalske tekme v Ljubljani so se začele.«
- *Slovenec*, 8. 8. 1939, 1. »Naša krila.«
- *Slovenec*, 8. 8. 1939, 3. »Krasen letalski praznik.«
- *Slovenec*, 8. 8. 1939, 5. »Mogočna proslava v Ptuj.«

- *Slovenec*, 9. 8. 1939, 1. »H gasilskemu kongresu.«
- *Slovenec*, 10. 8. 1939, 1. »Kraljica Marija v Ljubljani.«
- *Slovenec: posebna izdaja*, 15. 8. 1939, 1, 2. »Glavni dan gasilskega kongresa.«
- *Slovenec*, 17. 8. 1939, 3, 4. »Zaključek gasilskega kongresa.«
- *Slovenec*, 30. 8. 1939, 1. »Sporazum in Slovenci.«
- *Slovenec*, 15. 9. 1939, 1. »Vojna brez usmiljenja.«
- *Slovenec*, 19. 12. 1939, 1–3. »Proslava 20 letnice slovenske univerze.«
- *Slovenija*, 29. 12. 1939, 1. »Srečno in veselo novo leto!«

Literatura

- [Zwitter, Fran]. »Pot slovenstva.« *Sodobnost* 7, št. 9–10, (1939): 409–12.
- »Korespondenca: pisma Dušana Kermavnerja in Lojzeta Udeteta.« *Nova revija* 5, št. 48–49, 50–51, 52–53, 54–56 (1986): 671–93, 1060–75, 1358–71, 1738–66.
- »Predgovor.« V: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele, [21]–[2]. Ljubljana: »Jubilej«, 1939.
- Ahčin, Ivan. *Komunizem: največja nevarnost naše dobe*. Ljubljana: Zveza fantovskih odsekov, 1939.
- Boban, Ljubo. *Sporazum Cvetković-Maček*. Beograd: s. n., 1965.
- Čulinović, Ferdo. *Državnoppravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka: 2. knjiga: Srbija – Crna gora – Makedonija: Jugoslavija 1918.–1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1954.
- Čulinović, Ferdo. *Državnoppravni razvitak Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1963.
- Godeša, Bojan. »Angela Vode in medvojne dileme.« V: *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan – žrtvi Nagodetovega procesa*, ur. Peter Vodopivec, 61–74. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
- Godeša, Bojan. »Polemika med Dušanom Kermavnerjem in Lojzetom Udetom v letih 1939–1941.« V: *Med politiko in zgodovino: življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)*, ur. Aleksander Žižek in Jurij Perovšek, 131–38. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.
- Godeša, Bojan. *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Grafenauer, Bogo. *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*. Ljubljana: Slovenska matica, 1987.
- Jevnikar, Ivo. »Dr. Anton Korošec v spominih dr. Mateja Poštovana.« *Mladika* 35, št. 1, 2–3, 4 (1991): 22, 23, 39, 40, 60, 61.
- Kermauner, Dušan. »Problem 'tretjega tabora'« *Sodobnost* 7, št. 9–10 (1939): 424–36.
- Koch, Stephen. *Dvojna življenja: vohuni in pisatelji v skrivni sovjetski vojni ideji proti zahodu*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- Korošec, Anton. »Verujmo v svoj narod.« V: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele [13]–[14]. Ljubljana: »Jubilej«, 1939.
- Kranjec, Silvo. »Slovenci v Jugoslaviji.« V: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele, 66–108. Ljubljana: »Jubilej«, 1939.
- Kremenšek, Slavko. *Slovensko študentsko gibanje 1919–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.
- Lazarevič, Žarko. »Prostor, gospodarstvo in razmerja. Jugoslovanski ekonomski prostor in Slovenci.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009): 279–91.
- Lubej, France-Drejče. *Odločitve: boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem: ob 40. letnici procesa na Taboru*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Mikuž, Metod. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
- Nedog, Alenka. *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji: od leta 1935 do 1941*. Ljubljana: Založba Borec, 1978.
- Perovšek, Jurij. »Lončarjevi narodni in idejnopolični pogledi v času med svetovnima vojnama.«

Glasnik Slovenske matice 18, št. 1–2 (1994): 42–54.

- Perovšek, Jurij. »Oris življenja in dela Josipa Rusa.« V: Rus, Josip Andrej. *Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji*. ur. Jurij Perovšek, 5–24. Ljubljana: Založba Borec, 1989.
- Perovšek, Jurij. »Pogledi slovenske meščanske politike na oktobrsko revolucijo do druge svetovne vojne.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 1 (2018): 75.
- Perovšek, Jurij. »Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno«: doktrine druge svetovne vojne v pogledih slovenske politike 1939–1941.« *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 16, št. 1 (2009): 62–75.
- Perovšek, Jurij. *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- Perovšek, Jurij. *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Polič, Zoran. *Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda*. Ljubljana: Polet, 1952.
- Prunk, Janko. »Kulturnopolitični profil revije Sodobnost v letih 1933–1941.« *Sodobnost* 38, št. 8–9 (1990): 866–69.
- Prunk, Janko. »Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanj v Kraljevini Jugoslaviji.« V: *Slovinci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al., 135–42. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995.
- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.
- Sperans (Kardelj, Edvard). *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Naša založba, 1939.
- *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele. Ljubljana: »Jubilej«, 1939.
- Stelè, France. »Zaključna beseda,« V: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele, 697–700. Ljubljana: »Jubilej«, 1939.
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stojadinović, Milan. *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*. Beograd: Glas javnosti, 2002.
- Tominšek Perovšek, Mateja. »Uredništvo Slovenca.« V: *Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici začetka njegovega izhajanja*, ur. Mateja Tominšek Perovšek, 172–75. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2013.
- VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja: Ljubljana 25.–30. VII. 1939, ur. Ivan Martelanc in Josip Premrov. Ljubljana: Odbor za VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja, 1940.
- Vode, Angela. *Skriti spomin*, ur. Alenka Puhar. Ljubljana: Nova revija, 2004.
- Vodopivec, Peter. »Angela Vode (1892–1985).« V: *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan – žrtvi Nagodetovega procesa*, ur. Peter Vodopivec, 9–16. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
- Vodopivec, Peter. »Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001): 31–42.

Jurij Perovšek

SLOVENIANS, YUGOSLAVIA, AND THE ONSET OF WAR

SUMMARY

In the year when the new global conflict began, Slovenians expected that they would soon attain their fundamental national goal in the Yugoslav state: their state-legal autonomy. The expectations were encouraged by the Cvetković-Maček Agreement, the establishment of the Banate of Croatia on 26 August 1939, and the announcement that other autonomous national units would also be formed in accordance with this Agreement. In the autumn of 1939, increasingly intense preparations for the formation of the Banate of Slovenia began in the Drava Banate (Slovenia in the First Yugoslavia). The preparations were headed by the Catholic camp, which had possessed absolute power in the Drava Banate as of the middle of the 1930s. It was politically organised in the state-wide Yugoslav Radical Association (the YRA). At that time, the leader of the YRA's Slovenian section and the leading Slovenian politician in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes/Kingdom of Yugoslavia Dr Anton Korošec did not participate in the politics of the Yugoslav government. From January to August 1939, he was the President of the Senate of the Kingdom of Yugoslavia, the second chamber of the state's representative body. In the formal authority pyramid, he was the third most important man in the state.

The issue of the Slovenian autonomy or its state-legal emancipation in the Kingdom of Yugoslavia was not in the exclusive domain of the Catholic politics. The Slovenian question as one of the crucial existential problems of that time was also felt in the other segments of the Slovenian political space. In 1939, it was specifically explored by the opposition's People's Front movement. In its context, three very specific, original, and radical national programmes were drawn up. The programme of the National Democrats was outlined by Lojze Ude; the Christian Socialist programme was prepared by Bogo Grafenauer; while Edvard Kardelj (also known as Sperans) described the communist agenda in his work *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (The Development of the Slovenian National Question). His deliberations were characterised by the notable national autonomist and federalist aspirations. The viewpoints of the unitarian subjects (the liberal and socialist politics), which argued against the state-legal independence of Slovenia in the Yugoslav community, also attested to the contemporaneous national-political anthropology of Slovenia. Such opinions were in the minority.

The differences between the proponents of the Slovenian national programmes and national politics reflected the world-view and political division in Slovenia. The Catholic camp intensified its ideological struggle not only against liberalism but also against socialism and communism in particular. In 1939, Dr Ivan Ahčin, one of the

leading ideologists of political Catholicism, published a book dedicated to the issue of communism, titled *Komunizem: največja nevarnost naše dobe* (Communism: the Greatest Danger of Our Time). Simultaneously, a split took place on the Catholic side: in 1939, the Christian Socialists severed all ties with the Catholic camp. They decided to argue in favour of spiritual freedom and against the YRA, which strived for the political monopoly over all Slovenians, not only Catholics. The standpoint of the Christian Socialist students was identical. They underlined it at the so-called Bohinj Week in August 1939.

The ideological standpoint of the majority of the Catholic camp was expressed in 1939 at the VI International Christ the King Congress between 25 and 30 July 1939 in Ljubljana. The event culminated in the emphasis regarding the urgent Catholic restoration, which the resolution of the Slovenian assembly of the Christ the King Congress worded with its demand “that the principles of religion and Christian morals should be respected and acknowledged everywhere: in private lives, families, schools, workshops, factories, offices, associations, as well as in the entire economic and cultural life”.

The well-known publication *Spominski zbornik Slovenije* (Memorial Anthology of Slovenia) – even today a standard work on the life, role, and position of Slovenians in Yugoslavia – was published during the Congress. It was dedicated to the twentieth anniversary of the Yugoslav state. Another significant cultural event in 1939 and simultaneously a celebration of the nation’s educational work and scientific research was the twentieth anniversary of the Slovenian University – the University of King Alexander I in Ljubljana. The 20th anniversary of the University was celebrated on 17 December 1939. On this occasion, Anton Korošec received the honorary Doctor of Law title. This was the second time that he was honoured in Ljubljana that year: on 20 February 1939, he had received the title of honorary citizen of Ljubljana.

Apart from the prominent ideological-political and national-cultural events, the political and ideological diversity in Slovenia also manifested itself in other forms and manners. The number of political subjects increased, and the activities of the national defence movement continued. It was encouraged by the association of people, societies, and organisations, regardless of their political adherence, to ensure the defence from the external danger of the fascist states as well as the joint struggle against Hitlerism and the pro-fascist foreign policy of the YRA.

In the year when World War II began, the ideological and political deliberations in Slovenia were diverse. In the autumn of 1939, Dušan Kermauner voiced the opinion of the communist side in the *Sodobnost* magazine, cautioning that perceiving the Slovenian political life through the opposition between the Catholics and liberals was intolerable. He overcame this mental standstill by arguing in favour of the so-called “third camp”, in which the strong democratic front of the Slovenian working people should come together and defend their social and national freedom from the fascist danger. In 1939, Kermauner also exhibited a strict communist standpoint as he, unlike the National Democrat Lojze Ude, defended the Soviet-German Pact, concluded on 23 August 1939.

With the German invasion of Poland and the onset of the war on 1 September 1939, the previous horizons of the Slovenian ideological and political thinking expanded. In the *Sodobnost* magazine, the historian and leftist liberal Dr Fran Zwitter underlined that the future of Slovenians during the war that had broken out did not depend on the future of European liberalism, but rather on the solid faith and unbreakable will for self-preservation and self-loyalty. The politics, however, emphasised the standpoint of the total character of the war, which also affected the hinterlands and destroyed the civilian population. After the German invasion of Poland and the consequent French and British declarations of war on Germany, on 15 September 1939, the Catholic newspaper *Slovenec* wrote: "We are most likely facing a most terrible total war, whose horrors surpass all imagination even now. The destruction will no longer be restricted in any way. This is a war without mercy, a war until total annihilation."

After September 1939, Slovenians were preoccupied with the concern (for many already the conviction) that Yugoslavia would not be able to avoid the war. They also focused on the expectations of democratic changes in the state, ideological and political disputes, and the determination to defend Yugoslavia. When over a year and a half later, the new global conflict engulfed the entire Slovenian nation, affecting its ideological and socio-political characteristics, the toughest historical ordeal for Slovenians began, during which they also had to come to terms with themselves.